

Hoe het populisme kon aarden in Nederland

Yvonne Zonderop

Counterpoint is een onderzoeks en adviesgroep die sociaal – wetenschappelijke methoden gebruikt om sociale, politieke en culturele dynamieken te onderzoeken. Met een focus op de werking van het maatschappelijk middenveld in verschillende contexten, helpt Counterpoint organisaties oplossingen te ontwikkelen voor veerkrachtiger en welvarende samenlevingen.

This book is available to download and re-use under a by-nc-sa Creative Commons license ported to UK law. This means that you are free to copy, distribute, display and perform the work, and make derivative works, in a non-commercial context, as long as you credit Counterpoint and the author and share the resulting works under an equivalent license.

See <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/uk/>

Hoe het populisme kon aarden in Nederland

Published by Counterpoint 2012
Some rights reserved

www.counterpoint.uk.com

ISBN 978-0-9568225-5-0
Copy edited by Hugo Jetten
Series design by modernactivity
Typeset by modernactivity
Printed by Lecturis
Text & cover paper: Munken Print White
Set in **Transport** & Scala

Mixed Sources

Product group from well-managed
forests, controlled sources and
recycled wood or fiber
www.fsc.org Cert no. CU-COC-804101
© 1996 Forest Stewardship Council

Yvonne Zonderop

	Dankwoord.....	3
1	De druk van de gelijkheid.....	5
2	Consensus ontmaskerd.....	15
3	Elite onder vuur.....	21
4	Onder ons soort mensen	29
5	Crisis van links (en rechts).....	35
6	Een persistente scheidslijn.....	41
7	Het populisme gepacificeerd.....	49
	Referenties.....	57

Dankwoord

Counterpoint wil de Open Society Foundations graag bedanken voor haar genereuze steun aan het project 'Recapturing Europe's Reluctant Radicals'.

Met dank aan Leen Meijaard en Farid Tabarki voor hun steun en inspiratie.

De druk van de gelijkheid

Gedogen in plaats van gebieden

Nederlanders staan er niet vaak bij stil, maar hun land is een klein paradijsje voor kinderen. Volgens een recent onderzoek van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO) zijn Nederlandse kinderen het gelukkigst van alle landen in de westerse wereld. Ze zijn het vaakst gezond, ze gaan met plezier naar school en ze hebben een goede vertrouwensband met hun ouders.

Nederlanders vinden dit zo vanzelfsprekend dat het fraaie internationale resultaat geen bijzondere trots oproept. Het wordt niet als een prestatie beschouwd dat kinderen gelukkig zijn en goed functioneren; het hoort simpelweg bij de Nederlandse cultuur. Ouders worden geacht hun kinderen een zo zorgeloos mogelijke jeugd te bezorgen, liefst zonder veel plichtplegingen. Die komen later vanzelf wel, als de volwassenheid zich onvermijdelijk aandient.

In de Nederlandse opvoeding is één aspect cruciaal: de vertrouwensband tussen ouders en kinderen. Ouders beschouwen hun kinderen van jongs af aan als een zelfstandig individu. Ze stellen, in de woorden van journaliste Greta Riemersma, 'belang in de Nederlandse kinderziel'. Ouders schrijven hun kroost weinig voor, ze verbieden ook niet veel. Zeker in vergelijking met andere landen wordt Nederlandse kinderen veel toegestaan. Opvoeden is een kwestie van voordoen en van gedogen; stilzwijgend en oogluikend toestaan dat kinderen hun wereld op eigen initiatief ontdekken. Ouders zijn niet

afzijdig, ze blijven wel in de buurt om indien nodig in te grijpen, maar ze proberen zulks te beperken. Het idee is dat kinderen zichzelf leren hun impulsen in te tomen en goed gedrag te verinnerlijken – de opvoeding is een vorm van civilisatie. Ouders zijn in dit proces vaker de liefdevolle begeleider dan de duidelijke autoriteit. Als ze hun kind al een opdracht meegeven, luidt deze: als je maar gelukkig wordt.

Dit laat natuurlijk zijn sporen na, ook – bijvoorbeeld – in de openbare ruimte. De Nederlandse cultuurcriticus Michael Zeeman zei ooit: ‘Als je op de rustplaatsen langs de Europese snelwegen kinderen op de tafels en banken ziet springen, kun je er zeker van zijn: dat zijn Nederlanders.’ Inderdaad, Nederlandse ouders zullen hun kinderen niet zo snel tot de orde roepen, vermoedelijk pas na verloop van tijd. Dit kan zich vertalen in ronduit onoplettend en onbeleefd gedrag van de jongelui. Je moet er niet op rekenen dat jongeren opstaan voor een oudere passagier in de tram of de bus, zeker niet in de grote stad. Wachten voordat iedereen is uitgestapt alvorens in te stappen, is soms al te veel gevraagd. Ook op de nationale luchthaven Schiphol is men hierop ingesteld. De elektronische informatieborden vermelden expliciet dat het niet is toegestaan om te lopen op de banden waarop koffers en bagage worden aangevoerd, een mededeling die ik nimmer op een andere luchthaven aantrof.

Gedogen in plaats van gebieden, opdat kinderen zelf tot het beste inzicht komen hoe zich te gedragen; dat is de Nederlandse manier van doen. Het zegt veel over de Nederlandse cultuur en het verklaart veel van het sociale gedrag van de Nederlander. Want deze manier van omgang beperkt zich natuurlijk niet tot de opvoeding. Zij klinkt door in de sociale mores van het land. Nederlanders staan elkaar veel toe en spreken elkaar niet snel aan op ongewenst gedrag. Het onderliggende idee is dat mensen zichzelf beschaven, impliciet aangemoedigd door de

voorbeelden om hen heen. Zichtbare pogingen om autoriteit uit te oefenen leiden vaak tot schampere reacties. Nederlanders bejegenen elkaar als gelijkwaardige, ook al zijn ze dat niet in de praktijk – net zo min als ouders en kinderen dat eigenlijk zijn.

Gewoon doen als opdracht

Gelijkheid is een belangrijk begrip in de Nederlandse cultuur – het land is ervan doortrokken. Ook het buitenland weet hiervan; *going Dutch* betekent niet voor niets dat bij een uitje de rekening eerlijk wordt verdeeld over de deelnemers. Het karakteristieke Hollandse landschap vormt een passend decor voor deze mentaliteit. Het woord ‘Nederland’ – the Netherlands – vertaalt zich als ‘laag’ of ‘laag liggend’ land. Het grondgebied staat al eeuwen bekend als de *low lands*, de pays bas. Je kunt dat niet letterlijk genoeg nemen; grote delen van het landschap bestaan uit vlak, egaal land, zo ver het oog reikt. Van verre afstand kun je waarnemen wat je burens doen, er zijn geen heuvels, laat staan bergen, om kwesties aan het zicht te onttrekken. Het landschap verandert niet van gedaante in de schemering. Er is niets mysterieus aan. Het Hollandse landschap is open, helder, licht, ruimtelijk en vlak.

Dit vertaalt zich natuurlijk in volkswijsheden, samengebonden in spreekwoorden en gezegden. De bekendste en vermoedelijk meest typerende Nederlandse zegswijze luidt: doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg. Deze uitspraak brengt twee gedachten tot uitdrukking: Nederlanders moeten ‘gewoon’ doen, ze worden geacht eenvoudig te blijven, niet te snoeven of op te scheppen, geen ‘duur’ gedrag te vertonen. Maar ze mogen ook niet afwijken van het gemiddelde. Ze moeten doen als iedereen, zich richten naar wat sociaal gebruikelijk is. Iedereen is gelijk, en o wee

als je je daaraan als individu wilt onttrekken, dan zijn de effecten niet mals. Een andere populaire zegswijze verwijst daar openhartig naar. Zij luidt: 'Je moet je hoofd niet boven het maaiveld steken.' Want wie zijn hoofd durft uit te torenen boven de maaigrens, loopt het gevaar dat de zeis hem er zomaar af kapt.

Gewoon doen is dus een – verinnerlijkte – opdracht. De fabelachtige Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw toont daarvan de fraaiste voorbeelden. Rembrandt, Vermeer of Pieter de Hoogh zijn wereldberoemd geworden met hun menselijke blik en hun verbeelding van huiselijke taferelen: geen koningen in pracht en praal, maar geschrobde straatjes in Delft, eenzame, oude mannen, een moeder spelend met een kind. Kunsthistorici hebben erop gewezen dat vrouwen – internationaal vergeleken – goed te voorschijn komen op deze schilderijen. Er spreekt respect uit voor hun normale, huishoudelijke beslommeringen. Ook dat is een aspect van de Nederlandse cultuur. De befaamde Nederlandse socioloog Geert Hofstede heeft met een door hemzelf ontwikkelde index aangetoond dat Nederland een feminiene cultuur heeft. Brute kracht wordt zelden toegepast en maakt ook weinig indruk. Nederlandse mannen lopen bepaald niet over van testosteron. Politie en leger zijn vaker dienstbaar dan agressief. In Afghanistan staat *'the Dutch approach'* bekend als een methode om vertrouwen te winnen van de lokale bevolking door hen te helpen met dagelijkse, praktische problemen, in plaats van rond te rijden in tanks.

Deugdelijke bescheidenheid

Dat is mooi, maar er zit ook een keerzijde aan. Want je kunt dit vrouwelijke waardepatroon moeilijk bestempelen als uitdagend. De neiging om elkaar steeds de maat te

nemen, kan beklemmend werken. In feministische kring is een sprekend beeld in zwang om te illustreren hoe vrouwen elkaar het succes misgunnen: het beeld van de krabbenmand. Zodra één krab uit de mand probeert te ontvluichten, trekken de overige krabben haar met vereende inspanning weer naar beneden. Iedereen is gelijk; beter iedereen slecht af dan dat sommigen zich aan dat lot onttrekken; je mag je nu eenmaal niet te zeer boven de groep verheffen.

Dat gevoel zetelt diep in de Nederlandse aard. Wie door de Amsterdamse grachtengordel wandelt, het door de Unesco tot werelderfgoed bestempelde stadscentrum, zou niet zeggen dat deze grachten eind zeventiende, begin achttiende eeuw vermoedelijk het rijkste gebied ter wereld vormden. Hoogleraar sociologie Giseline Kuipers zei hierover in een interview met het weekblad *De Groene Amsterdammer*: 'Bescheidenheid is heel lang een persistente trek geweest in de Nederlandse samenleving. Je mocht niet te duidelijk laten zien dat het je goed ging. De hele Amsterdamse grachtengordel ademt dat uit. Als je heel goed kijkt, kun je op de bovenste verdieping van die huizen misschien een klein frutseltje zien. Dat heeft natuurlijk zijn wortels.'

In Nederland zul je tevergeefs zoeken naar dure paleizen met spiegelzalen; ze zijn gewoonweg niet gebouwd. Terwijl in omringende landen koningen en keizers heersten, was Nederland een republiek waar burgers verregaande rechten en vrijheden genoten. Nederland werd pas later een koninkrijk. Sinds eind negentiende eeuw heeft een aaneenschakeling van vorstinnen leiding gegeven aan het koningshuis van Oranje, dat inmiddels zelfs geliefd is bij de bevolking. Maar dan moet het koningshuis zich wel blijven gedragen. De drie dochters van de huidige kroonprins gaan dagelijks met de fiets naar school, regen of zonneschijn, net als iedereen. En de dure villa in Mozambique die het gezin

had gekocht, is vanwege de maatschappelijke ophef erover weer afgestoten. Het is Nederlands bij uitstek; ze mochten zich eens iets in het hoofd halen!

Onder gelijken

De globalisering is allerm minst aan Nederland voorbij gegaan – dat kan ook niet bij een handelsnatie –, maar toch is de egalitaire mentaliteit nog immer sterk aanwezig. Een lid van de raad van bestuur van vliegmaatschappij Air France, die een paar jaar geleden fuseerde met de KLM, gaf daarvan twee mooie voorbeelden in een interview met *het Financieele Dagblad*, de zakenkrant van Nederland. Als in Frankrijk een baas luncht met zijn ondergeschikten, zo zei hij, dan spreekt de baas en luisteren de medewerkers. Maar in Nederland is het precies andersom. De baas wordt geacht te luisteren. Dat doet hij of zij ook meestal, terwijl het personeel zonder omhaal zegt wat het ervan vindt.

Dit is inderdaad een uitgesproken Nederlandse manier van doen. Nederlandse managers die in het buitenland gaan werken staat soms een koude douche te wachten. Ze moeten zichzelf aanleren heldere opdrachten te geven, want het personeel wacht af, niet gewend een eigen mening te geven, laat staan ronduit te zeggen waar het op staat, zoals Nederlanders doen.

Daar komt nog iets bij, zo stelde de Air France-bestuurder scherpzinnig vast: het Nederlandse streven naar consensus. Als in Italië of Frankrijk acht van de tien leden van een team een bepaalde koers willen varen, zo zei hij, dan is het snel bekeken; zo gaan ze het doen. Maar niet in Nederland. Daar praat men net zo lang door tot alle tien leden van het team aan boord en overtuigd zijn – en als dat meer tijd vergt, dan moet dat maar. Nederlanders streven doelbewust naar overeenstemming, pas dan komt men in actie. Dat is voor mensen met een andere achtergrond vaak moeilijk te bevatten.

Actief polderen

Het streven naar consensus uit zich in die onvertaaltbare, specifiek Nederlandse term: polderen. Dit betekent zoiets als: net zo lang overleggen, geven en nemen, totdat iedereen akkoord is. De term ‘polderen’ slaat direct terug op een specifieke Nederlandse kwaliteit: het winnen van land uit water. Daarmee is Nederland beroemd geworden over de wereld. Meer dan een derde van het Nederlandse grondgebied ligt onder de zeespiegel. Hoge, zelfgebouwde dijken beschermen het land tegen de zee. Ooit is het gebied aan de zee onttrokken, soms door de natuur, vaak ook door mensenhanden. Duizend jaar geleden werden de eerste dijken al gebouwd ter bescherming tegen het water. Ook wonnen Nederlanders land door dijken te bouwen rondom een meer of een plas, waarna ze het langzaam droogmaalden met behulp van de iconische Nederlandse molens.

Uit dit procédé kwam vlak, plat land te voorschijn, polder genaamd. De grond bestaat uit natte klei waar gemakkelijk gras op groeit, wat het bij uitstek geschikt maakt voor veeteelt. Voor Nederlanders zelf is dat het merkteken van hun land, meer dan windmolens of tulpen; een polderweide waar koeien grazen en waar de Nederlandse melk en kaas vandaan komen. De polders vormden ook een bescherming tegen vijandelijke legers, al werkt dat nu niet meer. Maar een paar eeuwen geleden stak men bij oprukkende tegenstanders in noodgeval de dijken door, zodat de polders onder water liepen, waarna de burgers in de stadjes moeilijker bereikbaar werden.

De strijd tegen de zee en de winning van het polderland waren het resultaat van intensieve samenwerking tussen boeren, burgers en edelen. Allemaal hadden ze belang bij droge voeten, allemaal moesten ze zich inspannen om dat te bereiken. Bij gebrek aan die ene autoriteit die actie kon afdwingen, moesten de Nederlanders zelf aan de slag. Maar daarvoor was het essentieel dat iedereen akkoord was en daadwerkelijk meedeed.

Dat laatste wordt door critici van het polderen nogal eens over het hoofd gezien. Het kost inderdaad veel tijd om alle belanghebbenden op één lijn te krijgen. Het zou vast en zeker sneller gaan als men bij meerderheid kon beslissen. Maar als een akkoord eenmaal is bereikt, impliceert het dat alle deelnemers gehouden zijn aan de uitvoering van de afspraak. Iedereen is medeverantwoordelijk. Wat je in de aanloop aan tijd verliest, win je vaak weer in de uitvoering. In de polder is geen plaats om je verantwoordelijkheid te ontduiken, om een streep te trekken, om ja te zeggen en nee te doen. Consensus is consensus, daar is geen onttrekken aan. Het verklaart het economische succes van Nederland; met een minimum aan autoriteit krijgt het land flink wat voor elkaar.

Consensus ontmaskerd

Onderonsjes van professionals

Of moeten we zeggen: *kreeg* flink wat voor elkaar? Want het poldermodel is niet meer zo succesvol als het was. Werd Nederland in de jaren negentig nog overal ter wereld ten voorbeeld gesteld vanwege de goede economische prestaties en de prettige sociale opbrengst, inmiddels staat de aanpak er in de nationale publieke opinie ronduit slecht op. Polderen staat nog wel voor lang praten, maar niet meer voor samen de schouders eronder, laat staan voor aansprekend resultaat. Dat is natuurlijk nogal dramatisch voor een land waarin het overleg en de consensus zozeer deel uitmaken van de nationale identiteit. Maar er zijn wel degelijk verklaringen voor. Zij vallen – tenminste deels – samen met de opkomst van het populisme.

Het begint ermee dat ‘polderen’ in de afgelopen jaren een synoniem is geworden voor één enkel aspect van de Nederlandse samenleving; de sociaal-economische infrastructuur. De achterliggende culturele connotaties van dijkenbouwers uit de Middeleeuwen zijn vergeten; de polder staat nu voor het gereguleerde overleg tussen organisaties van werkgevers en werknemers, die samen van alles bedisselen, variërend van de pensioenregels tot het vakonderwijs. De sociaal-economische polder is sinds de jaren vijftig steeds machtiger geworden. Als werkgevers en vakbonden een akkoord sluiten over de arbeidsvoorwaarden bij een bedrijf of in een sector, krijgt dat akkoord automatisch wetskracht – zo gewichtig is de inbreng van de sociale partners in bestuurlijk Nederland.

Maar de sfeer waarin dit alles kon plaatsvinden is wel veranderd. Wisten de vakbonden in de jaren zeventig en tachtig nog aanpassing af te dwingen door middel van stakingen en bezettingen, in de jaren daarna is het poldermodel steeds meer een vergadercircus geworden, waarin professionele bestuurders het voortouw namen en het zicht op hun achterban steeds vaker verloren. Polderen nam de vorm aan van onderonsjes tussen belangenbehartigers, die weliswaar het beste voorhadden met de mensen die ze zeiden te vertegenwoordigen, maar die gaandeweg meer gemeen hadden met hun tegenvoeters aan de vergadertafel dan met de mensen voor wie ze het in alle oprechtheid dachten te doen.

Achterkamertjespolitiek

Tegen deze manier van doen hebben de populistten bezwaar willen aantekenen. En het moet gezegd: ze zijn er goed in geslaagd het poldermodel in een negatief daglicht te stellen. In de volksmond staat polderen nu gelijk aan oeverloos geklets in achterkamertjes – en vooral aan compromissen, ook als die niet gewenst zijn. Blijkens recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau vindt de helft van de Nederlandse burgers het sluiten van compromissen zelfs een slecht idee.

Het wordt wel eens vergeten, maar in Nederland zijn de populistten al meer dan tien jaar manifest. Er is vele jaren over hun ideeën gediscussieerd, nagedacht, gevochten tussen felle voor- en tegenstanders. Eenvoudige statements tegen ‘die verderfelijke’ populistten hebben gaandeweg plaats gemaakt voor intelligente kritiek, niet alleen op hen maar ook op de samenleving die hen heeft voortgebracht – al blijft een deel van de populistten veel weersin oproepen en is een overgrote meerderheid van het Nederlandse electoraat bepaald geen aanhanger. Maar populisme is geen oprisping

gebleken, geen hobbyisme van een groep met specifieke belangen. Zijn opkomst is een teken van veranderende maatschappelijke verhoudingen, en dient ook als zodanig begrepen te worden.

Het raadsel Pim Fortuyn

Wie kan bijvoorbeeld Nederlands eerste populaire populist Pim Fortuyn precies plaatsen? Deze politicus, alweer tien jaar geleden vermoord, was voor Nederlanders al nauwelijks in een hokje te stoppen, laat staan voor buitenlanders. Een kale, ijdele homo die van zijn seksuele voorkeur geen geheim maakte en die zich in zijn Daimler liet rijden door een butler – dat was in Nederland zelden vertoond. Hij joeg de elite tegen zich in het harnas door zich uit te spreken tegen de islam en tegen verdergaande immigratie. Ze beschuldigden hem van racisme, maar of dat ook terecht was, is open voor discussie. Fortuyn bekritiseerde de islam als een ‘achterlijke cultuur’, niet als een religie, maar dit nuanceverschil ontging menigeen. Met zijn pleidooi voor een stop op immigratie kreeg hij veel gewone burgers aan zijn kant, terwijl hij anderen – veelal hoogopgeleiden – tot grote woede dreef.

Tegelijkertijd ging Fortuyn tekeer tegen de managerscultuur in grote delen van de publieke dienstverlening. Topmanagers stopten zichzelf steeds hogere salarissen toe, maar konden nog geen zieke patiënt wassen. Onderwijl dwongen ze het personeel op de werkvloer in steeds anoniemer, bureaucratischer systemen te werken. Ons land is verweesd, schreef Fortuyn, en daarmee raakte hij een snaar, ook bij hoogopgeleiden die zich stoorden aan die geprofessionaliseerde, van de praktijk losgezonnen bestuurders, die alleen elkaars taal leken te spreken.

Zijn partij, de LPF, stond op enig moment als nummer één in de peilingen, zo populair was Pim Fortuyn in slechts enkele maanden geworden.

Maar uiteindelijk bleek de partij niet veel meer dan een vergaarbak voor ongenoegen van allerlei soort, vooral toen hij er zelf niet meer was om er leiding aan te geven. De moord op Fortuyn in mei 2002 – door een doorgetripte, zelfstandig opererende dierenactivist – is een waterscheiding gebleken. De politiek was zijn onschuld in één klap kwijt, hoe je verder ook dacht over Fortuyn en diens aanpak. De LPF nam nog kort deel aan een mislukte coalitie-regering en verdween daarna geleidelijk uit zicht. Maar ze plaveide wel de weg voor anderen om voort te gaan met zaaien – en oogsten – van het populistisch sentiment.

Populisme heeft zich in Nederland sindsdien verder ontwikkeld. Het is steeds duidelijker geworden dat de beweging zich niet enkel – misschien niet eens voornamelijk – richt tegen de multiculturele samenleving. Populisten grijpen alles aan waar gewone burgers zich boos over kunnen maken: bankiers en hun bonussen, de EU, de Griekse staatsschuld, jonge Marokkaanse criminelen.

Dat neemt niet weg dat het klimaat jegens immigranten aanzienlijk is verslechterd. De werkloosheid onder jongeren van niet-Nederlandse herkomst is schrikbarend hoog. Er vindt wel degelijk discriminatie plaats, en dat feit roept aanzienlijk minder verontwaardiging op dan pakweg tien jaar geleden. De onbeschaamdheid waarmee populistische bevolkingsgroepen verdacht hebben gemaakt heeft welzeker school gemaakt: onder het mom van ‘zeggen wat je denkt’ is het veel geaccepteerder geworden om mensen te krenken. Nederland was in de afgelopen tien jaar bepaald geen fijne plek voor immigranten – ook niet voor hen die al lang en breed in Nederland wonen, of die er geboren zijn.

Toch is dit eerder een gevolg van de stijl die populistische hanteren – en die voor veel media een bron van fascinatie was – dan dat je het hun doelstelling zou kunnen noemen. Hoogleraar vaderlandse geschiedenis James Kennedy, Amerikaan van geboorte maar Nederland-kenner bij

uitstek, zei: ‘Uiteindelijk zijn populistische veel bozer op de elites dan op de immigranten.’ Dat is een les die de elites nu pas beginnen te leren.

Elite onder vuur

Repressieve tolerantie

Waarom slaat in een welvarend, egalitair land als Nederland het populisme zo aan? Op deze interessante vraag zijn vele antwoorden mogelijk, en ze maken allemaal een punt. Een eerste antwoord is misschien wel: omdat het nu eenmaal kan. Het Nederlandse politieke systeem verwelkomt nieuwkomers. Het is heel eenvoudig om een nieuwe politieke beweging te beginnen. De kiesdrempel is laag, een Kamerzetel is snel gewonnen, zeker in vergelijking tot het buitenland. Naarmate de verzuijing is afgebrokkeld, weten veel Nederlanders niet meer goed waar ze politiek thuishoren. Een nieuwkomer krijgt dan al snel het voordeel van de twijfel. Het is al jaren een va-et-vient van politieke bewegingen in politiek Den Haag, die soms even snel weer verdwijnen als ze waren opgekomen. In de jaren negentig deden er bijvoorbeeld drie bejaardenpartijen mee aan de parlementsverkiezingen, eentje bezette zelfs zes Kamerzetels, maar vijf jaar later waren ze allemaal weer opgeheven.

De lage kiesdrempel past bij de oude poldertraditie van Nederland. Het beheer over de polder was in handen van coalities: partijen die op zichzelf weinig bij elkaar te zoeken hadden behalve deze gezamenlijke beslommering. Van oudsher telde Nederland vele kerkgenootschappen, elk net weer een graadje anders. Zij zochten allemaal vertegenwoordiging. In de poldertraditie kon dat; daar ging het immers om wat je samen kon bereiken, niet om waarover je onderling verschilde – daar sprak je

gewoonweg niet over, anders kwam er niets van de grond.

Het Nederlandse parlement biedt een vergelijkbare aanblik. Door de jaren heen waren er altijd vele partijen vertegenwoordigd, soms met een handvol zetels, ook als tegelijkertijd grote fracties de toon aangaven. Het bracht met zich mee dat de Nederlandse kiezer een partij pas echt serieus ging nemen als die ten minste één en liefst twee Kamerverkiezingen overleefde. Deze test hebben de populisten – weliswaar in wisselende formaties – glansrijk doorstaan. Daarom horen ze er nu bij.

Een tweede reden voor het succes van de populisten is de houding van de Nederlandse bovenlaag. Zoals eerdergenoemde James Kennedy aantoonde in zijn boek *Nieuw Babylon in aanbouw* zijn de Nederlandse bestuurlijke elites niet geneigd hun standpunten en hun belangen ten principale te verdedigen, althans, niet zo fel als in ons omringende landen. Ze kiezen eerder voor repressieve tolerantie, het oogluikend toestaan van de nieuwe stroming, in de hoop dat het zichzelf civiliseert, waarna het protest hopelijk afsterft. Ziehier de analogie met de Nederlandse opvoeding: men ontwijkt waar mogelijk het conflict en probeert ruimte te scheppen voor aanpassing.

Maar als een nieuwe beweging persisteert, zoals bijvoorbeeld de jongerenbeweging van '68, gaan de elites gemakkelijk 'om' en komen ze de nieuwlichters soms verregaand tegemoet. Zo kregen studenten die in 1970 de Katholieke Universiteit Tilburg bezetten en haar tijdelijk omdoopten in Karl Marx Universiteit het voor elkaar dat het universiteitsbestuur in Nederland sterk werd gedemocratiseerd, met een belangrijke stem voor de studentenfracties.

Iets vergelijkbaars speelt zich af rond de populisten. In plaats van Pim Fortuyn en diens opvolger Geert Wilders met man en macht te bestrijden, zoals het cordon sanitaire in Vlaanderen bijvoorbeeld, hebben

de bestuurlijke elites in elk geval een deel van de kritiek geadopteerd, zodat de populistische zienswijze allengs meer geaccepteerd raakte, tot algemeen aanvaarde opvattingen aan toe. Vrijwel alle politieke partijen zijn tegenwoordig voorstander van een streng immigratiebeleid, dankzij de populisten. En wie zijn politieke inschatting zou baseren op wat de Nederlandse televisie uitzendt, moet er welhaast van overtuigd zijn dat Nederland fel gekant is tegen de Europese Unie, ook al is in de praktijk een grote politieke meerderheid voor continuering van het lidmaatschap.

Overbelast sociaal systeem

Dat het veranderend straatbeeld en de komst van veel immigranten heeft bijgedragen aan de opkomst van het populisme lijkt geen twijfel. Maar je zou met enige fantasie kunnen beweren dat de kritiek van de populisten op de multiculturele samenleving niet zozeer gericht was tegen de immigranten die zich in Nederland ophielden, als wel tegen de bestuurlijke bovenlaag, die deze samenleving heeft laten ontstaan. Er wordt wel eens verondersteld dat de angst voor immigratie samenhangt met de vrees van arbeiders om hun baan te verliezen aan goedkopere arbeidskrachten. Maar dat aspect speelt in Nederland geen rol van betekenis. De meeste immigranten vormden geen concurrentie op de arbeidsmarkt, integendeel. Ze kwamen veelal naar Nederland om werk te doen waarvoor oorspronkelijke Nederlanders hun neus inmiddels ophaalden, zoals fabrieksarbeid, asperges steken of werken in de (kas) tuinbouw. Van verdringing is bepaald geen sprake. Het valt voor allochtonen, zoals ze in Nederland worden genoemd, vaak niet mee om een goede baan te vinden.

De bezwaren van populisten zijn veeleer cultureel van aard. Hun verwijten gaan over gebrekkige

taalbeheersing, zichtbaar andere kledingwijze, wezenlijk andere opvattingen over de man-vrouw-verhouding, of over luidruchtige dronkenschap. En het verwijt is dan dat immigranten zich weigeren aan te passen aan de Nederlandse manier van doen. Wel immigreren, maar niet zichtbaar integreren, zo luidt de klacht.

Daar zat overigens ook een sociaal-economisch aspect aan. Nederland kent een ruimhartige verzorgingsstaat, waarvan immigranten mogelijk komen profiteren, zo luidde althans de vrees. Tegenwoordig zou dat niet meer zo gemakkelijk gaan, want de toegang tot sociale regelingen is aanzienlijk beperkt – en de meeste immigranten komen nu juist naar Nederland om geld te verdienen met hard werk. Maar het valt niet te ontkennen dat hier in voorgaande decennia steken zijn laten vallen, ook door de bestuurlijk verantwoordelijken.

De Nederlandse verzorgingsstaat is gebouwd op de gedachte dat iedereen meedoet en iedereen meebetaalt, in lijn met het aloude poldermodel. Zolang je werkt, betaal je premies, en alleen als je echt niet anders kunt, doe je een beroep op de ziekte- of werkloosheidskas. Maar niemand die dat de nieuwkomers uit andere culturen in de jaren tachtig en negentig eens duidelijk vertelde. Sterker, ook onder oorspronkelijke Nederlanders werd het normaal om op sociale regelingen te leunen als het zo even uitkwam. Een uitkering was een recht in plaats van een voorziening, en waar de financiering vandaan kwam hinderde niet. De ratio achter het systeem raakte uit zicht en het sociale systeem zelf raakte overbelast.

Cijfers toonden destijds onbarmhartig aan dat bovenmatig veel immigranten gebruik maakten van de sociale zekerheid – wat daarvan ook de reden mocht zijn. Maar het was not done om dat onderwerp aan te snijden, want dat riekte naar racisme, vond een bestuurlijke elite. Daarmee ontnam men zichzelf ook de mogelijkheid om het vraagstuk te problematiseren en naar oplossingen te

zoeken, zoals betere begeleiding van allochtonen op de arbeidsmarkt, naast de heldere boodschap dat een sociale uitkering verplichtingen met zich meebracht. Immigrant, ook de velen die gewoon hard werkten, liepen onderwijl een stigma op: dat van profiteurs.

Bepaalde Nederlanders kunnen nog steeds boos worden omdat ze hun kritiek destijds niet konden uiten op verdenking van racisme. De woede hierover heeft lang voortgewoekerd en richt zich voornamelijk op de bestuurlijke elite die het allemaal maar liet gebeuren en die de 'gewone' burgers niet serieus nam.

Verdelende rechtvaardigheid

Nu heeft Nederland van oudsher een moeizame relatie met haar elites. Liefst deed men alsof die niet bestonden, want iedereen in Nederland was toch gelijk? Zowel de lagere als de hogere klassen waren gewend zich hiernaar te gedragen. Het verklaart bijvoorbeeld waarom de adel in Nederland weinig invloed heeft uitgeoefend. Er was geen hof van betekenis, geen machtscentrum. Nederland had niet eens één vanzelfsprekende hoofdstad. De regering zetelde in Den Haag, handel en cultuur bloeiden in Amsterdam en rond Rotterdam concentreerde zich de belangrijkste haven, die in de twintigste eeuw uitgroeide tot de grootste ter wereld.

Zo zijn de verhoudingen nog steeds. In plaats van één groot en gewichtig museum in de hoofdstad telt iedere stad zijn eigen collectie met haar eigen betere en mindere pronkstukken. Niemand die er maar over piekert om daar verandering in te brengen; de verdelende rechtvaardigheid en de weerzin tegen een gebouw dat zich zomaar boven het maaiveld zou verheffen zijn nog steeds present.

De Nederlandse elite – die natuurlijk wel degelijk bestond – was vooral een burgerlijke elite: ze stamde uit gegoede, calvinistische families, voor wie bescheidenheid

een voornaam deugd was. Voor zover de elites zich waarneembaar onderscheidden van het gewone volk was dat vanwege hun taalgebruik, meer dan vanwege hun bezittingen, want die toonden ze liever niet, zo min als hun voorgangers aan de Amsterdamse grachtengordel. De elite, gedurende lange tijd dat kleine groepje bevoorrechte *well to do*, verkeerde voornamelijk onder elkaar en zette zich vanuit plichtsbesef in voor de publieke zaak.

Ze kregen daarin ondersteuning van het Nederlandse zuilenstelsel. Dit zelfgebouwde systeem is lange tijd kenmerkend en zelfs bepalend geweest voor de Nederlandse samenleving. Binnen een zuil verkeerden alle geloofsgenoten met elkaar; katholiek, protestants-christelijk of zelfs ongelovig/liberaal. De zuil verschaftte een identiteit. Men ging naar dezelfde scholen, lag in dezelfde ziekenhuizen, winkelde bij dezelfde bakker en slager. De elite bestuurdde de kerk, het weeshuis, de muziekvereniging. Wekelijks trof men elkaar in de kerkbanken, ieder in zijn eigen rij, maar toch. Men kende elkaar, men groette elkaar, er was een gezamenlijke band.

Dit alomvattende zuilensysteem biedt ook een deel van de verklaring dat Nederland weinig sociale onrust beleefde, zelfs tijdens de crisisjaren van de vorige eeuw. Elders in Europa brachten die massa's boze arbeiders op de been, in Nederland verenigden de socialisten zich in hun eigen zuil, met hun eigen krant, hun eigen omroep, hun eigen sportverenigingen. Het was een kwestie van wederzijdse aanpassing; de socialisten vormden zich naar de burgerlijke samenleving en de burgerlijke samenleving zorgde ervoor dat de tegenstellingen behapbaar bleven. Kinderarbeid werd verboden, het algemeen kiesrecht werd ingevoerd, daar was geen revolutie voor nodig, alleen het dreigement was al voldoende voor de elites om in actie te komen – net als bij de universiteitsbestuurders in Tilburg vijftig jaar later. Samenwerken, geven en nemen, het hoorde er allemaal bij.

Van verticaal naar horizontaal

Het zuilensysteem is inmiddels op sterven na dood. Het enige wat er nog aan herinnert is de organisatie van een publieke dienst als het onderwijs. Nog steeds heeft iedere wereldbeschouwelijke groep het recht om een eigen school te beginnen en daarvoor financiering van het rijk te claimen. Bestuurders houden zo lang mogelijk vast aan dit oude besturings- en financieringsmodel, want het bestendigt hun invloed. Maar het is een achterhoedegevecht, dat niet kan verhullen dat er een einde is gekomen aan het systeem van georganiseerde verticale verbindingen in Nederland. Het meest recente kabinet heeft zelfs besloten de publieke omroep definitief te ontzuilen. Er is in de samenleving langzaam maar zeker een alternatief voor in de plaats gekomen: horizontale verbanden, in plaats van verticale. Economisch en maatschappelijk gelijkgestemden wonen in dezelfde buurt, doen hun kinderen op dezelfde school, winkelen bij dezelfde supermarkt. Ze vormen veelal zelfverkozen groepen, hun vorming is in elk geval niet opgelegd van bovenaf. Deze horizontale verzuiling is een onvoorziene, maar daarmee niet minder belangrijke consequentie van de meritocratie.

Onder ons soort mensen

Succes als maatstaf

De term ‘meritocratie’ doet bij de meeste mensen geen belletje rinkelen. Dat is opmerkelijk, omdat het idee erachter een enorme opmars heeft gemaakt in de westelijke wereld, ook in Nederland. De term is bedacht door de Britse socioloog en vrijdenker Michael Young. Hij richtte onder meer de Open Universiteit op. Young was een voorzienige geest. Halverwege de jaren vijftig schreef hij een bijtende satire op ontwikkelingen in de Britse samenleving die pas vele jaren later doel zou treffen – misschien nog wel meer in Nederland dan in het Verenigd Koninkrijk.

Young bouwde voort op een gedachte die in de jaren vijftig in zwang raakte. In plaats van het land te laten besturen door Britse adel en nazaten van gegoede families, zou het roer in handen moeten komen van de slimste mensen met de meeste kwaliteiten, ongeacht hun afkomst. Dit was een links, emancipatoir idee, afkomstig uit de boezem van Labour. Niet de plek waar je wieg had gestaan, maar jouw persoonlijke verdiensten zouden je plaats in de samenleving moeten bepalen. De samenleving was nu eenmaal het meest gebaat bij de beste mensen op de beste posities. Meritocratie was niet zozeer een pleidooi voor persoonlijke ontwikkeling, maar een maatschappelijk geïnspireerde gedachte. Met de slimste, hardst werkende mensen op sleutelposities zou de samenleving als geheel maximaal profiteren.

Het is de verdienste van Michael Young dat hij destijds zonder aarzelen benoemde waar deze goedbedoelde logica toe zou leiden: tot een bovenlaag van zichzelf feliciterende mensen die, precies als vele andere bestuurders en politici, zouden proberen hun machtsbasis zo lang mogelijk veilig te stellen. In zijn satire *The Rise of the Meritocracy* beschrijft hij hoe deze nadruk op intelligentie de waardigheid en het zelfrespect aantasten van iedereen die iets minder slim of iets minder ijverig is. Waardering voor kwaliteiten als moed, fantasie of zorg voor anderen raken op de achtergrond. Wie niet uitblinkt op cognitief gebied kan nooit excelleren. In Youngs satire komt een groot deel van de bevolking uiteindelijk in opstand tegen deze manier van denken. Grappig genoeg noemt deze protestbeweging zichzelf De Populisten. Zij nemen de macht met geweld over en de bovenlaag heeft hiertegen geen enkel verweer.

Ondanks de grote verschillen tussen het Engelse boek van toen en de Nederlandse praktijk van nu zijn de overeenkomsten te groot om van toeval te kunnen spreken. De opkomst van de meritocratie heeft het sociale landschap in Nederland wezenlijk veranderd. Van het ene milieu vol Ons Soort Mensen – soortgenoten op basis van godsdienstovertuiging – zijn Nederlanders in een ander Ons Soort Mensen-milieu gerold: soortgenoten naar opleiding en inkomen. Dit is vooral zichtbaar onder de – steeds uitdijende – laag van hoger opgeleiden.

Old boys network opgerold

Het hoeft geen verbazing te wekken dat uitgerekend in Nederland de meritocratische gedachte is aangeslagen. Het idee oogt bij uitstek egalitair: niet je geboorterecht, maar je inzet en talent dienen te bepalen op welke positie je terechtkomt. Dat klinkt als gelijkere kansen. Deze manier van denken paste bovendien perfect in de

tijdgeest van de jaren vijftig. Een generatie die zelf was grootgebracht in de crisis- en oorlogsjaren nam zich heilig voor haar eigen kinderen een betere jeugd en een betere toekomst te bezorgen. Op deze manier werd de babyboomgeneratie gevormd: een aanzienlijke groep gewenste, gezegende kinderen met een stralende toekomst voor zich.

De babyboomgeneratie had veel profijt van het gunstige economische tij. Er werd een verzorgingsstaat opgebouwd, er kwam geld beschikbaar voor beter onderwijs. Op de vleugels van de tijdgeest stroomde een grote groep jongeren naar de universiteit, een instituut dat voorheen was voorbehouden aan de oude elite. Radicalisering zat in de lucht; de jongeren kregen al veel, maar eisten nog meer: medezeggenschap. In Tilburg, maar ook in Amsterdam, werd de universiteit bezet. Dit was nog maar een voorproefje van de invloed die de actievoerders op bestuurlijk Nederland zouden gaan uitoefenen. In de politiek, in de ambtenarij, in het maatschappelijk middenveld en zelfs in het bedrijfsleven kwamen ze de bakens verzetten.

De Nederlandse sociale wetenschappers Meindert Fennema en Eelke Heemskerk hebben een paar jaar geleden een uitgebreide en zeer instructieve studie gepubliceerd naar het bestuur van ondernemingen in de jaren zeventig. Aan het begin van dat decennium was de *governance* grotendeels in handen van bestuurders uit de juiste families, met de goede connecties en een nette, bescheiden achtergrond. Vijf jaar later was het *old boys network* grotendeels opgerold. Het roer was overgenomen door een getalenteerde, ambitieuze generatie van nieuwkomers, die op de golven van de meritocratie omhoog was gekomen. Ze kwamen misschien niet uit de gegoede families, maar wat ze tekort kwamen aan opvoeding, compenseerden ze met ambitie.

De studie van Fennema en Heemskerk vormt een toonbeeld van een generatie: wilskrachtig en overtuigd van zichzelf veranderden ze de manier waarop Nederland werd bestuurd – niet alleen in het bedrijfsleven, maar overal. Dit werd algemeen toegejuicht, want het was beter dat de slimste mensen aan het roer kwamen, in plaats van de mensen met de beste connecties. De elites maakten snel en vrij geruisloos plaats – zoals doorgaans in Nederland bij grote maatschappelijke veranderingen. Maar bij alle winst ging er ook iets verloren; het *noblesse oblige* dat bij de oude families vanzelf sprak. De meritocratische nieuwkomers dankten hun succes aan zichzelf, zo meenden ze. Menigeen beschouwde het als een democratische revolutie. Maar het was ook een *coup* van een zelfbewuste generatie die haar aanspraak op de macht niet of nauwelijks in twijfel trok.

In de jaren tachtig en negentig is de invloed van deze doorgaans links stemmende generatie van babyboomers gaandeweg groter geworden. Het waren de jaren waarin de overheid zichzelf een kopje kleiner maakte. Verzelfstandiging en privatisering werden de nieuwe toverwoorden – de markt moest gaan doen waar de overheid in faalde: groei en werkgelegenheid verzorgen. Overal in de westerse wereld raakte men in de greep van wat tegenwoordig de neoliberale agenda heet. En al had Nederland geen Thatcher of Reagan, en was de koerswijziging lang niet zo extreem als in het VK of de VS, het meritocratische virus tierde welig. Het idee dat publieke diensten maar beter op afstand van de rijksoverheid konden worden verricht, sloeg ruimschoots aan, althans, onder de bestuurlijke elite. En wie wisten een plek te bemachtigen aan het hoofd van die nieuwe verzelfstandigde woningcorporaties, onderwijsinstellingen, culturele organisaties, enzovoort? Inderdaad: diezelfde babyboomers die in de jaren zeventig de revolutie nog hadden gepredikt en die nu met hun tijdgeest waren meegegaan.

Crisis van links (en rechts)

Een Paarse revolutie

De jaren negentig zouden best eens de geschiedenis kunnen ingaan als *the roaring nineties*. Na een aanvanke-lijk oponthoud barstte de wereldeconomie zowat uit haar voegen. Beurskoersen stegen onophoudelijk, de huizen-prijzen deden dapper mee. In Nederland trokken (huis)vrouwen op grote schaal naar de arbeidsmarkt, zodat gezinsinkomens flink stegen. De markt had gewonnen, zoveel was duidelijk. De Berlijnse Muur was niet voor niets neergehaald; het was een morele overwinning.

Maar wat betekende dat voor het linkse gedachte-goed? In de voorgaande jaren was veel laaggeschoolde arbeid verloren gegaan aan vroege vormen van outsourcing, zoals in de textielindustrie rond Enschede, of opgeofferd aan efficiencyverbetering, zoals in de Rotterdamse haven, alwaar sjouwwerk plaats maakte voor hooggeschoolde machinebesturing. Nederland telde altijd al weinig fabrieksarbeiders, maar nu leek het proletariaat welhaast opgelost. Het Sociaal en Cultureel Planbureau toonde later aan dat laagbetaalde arbeid op zichzelf niet verdween, maar dat het wel van karakter veranderde. Fysiek zware arbeid voor laag- en ongeschoolde mannen raakte overbodig. Daarvoor in de plaats kwamen er banen in de horeca, in de dienstverlening, ‘vrouwelijk’ werk dat een andere houding vergt dan sjorren en sjouwen.

Vaklui als loodgieters of bouwvakkers draaiden tegelijkertijd wel goed. Er verschenen verhalen in de krant over campinggasten die tijdens hun vakantie in

trainingspak deelnamen aan *day trading* op de beurs. De aanhoudende beursrally ging zodoende als ‘de campinghausse’ de geschiedenis in. Maar wat was daar nog links aan?

Minister-president Wim Kok, tevens leider van de sociaal-democraten, hield halverwege de jaren negentig een toespraak waarin hij de klassenstrijd als voorbij verklaarde. Later is hem verweten dat hij de ideologische erfenis verkwanselde, maar feit was dat in die tijd vrijwel niemand de oude ideologie nog omhelsde. Nederland werd geregeerd door een coalitie van sociaal-democraten en conservatief/liberalen, een combinatie die eerder nog als ondenkbaar gold. De politieke verwarring die hiermee zichtbaar werd is nog altijd niet opgelost. De sociaal-democraten hebben aanhang verloren; de lagere klassen hebben hun heil bij andere partijen gezocht, deels bij links- en deels bij rechts-populisme, al valt er op dat gemakzuchtige onderscheid nogal wat af te dingen.

De ‘paarse’ jaren van Wim Kok en de zijnen staan nu te boek als de jaren waarin de technocratie overheerste. Vragen van ideologische aard maakten plaats voor een pragmatisch debat over hoe bepaalde doelen het beste bereikt konden worden. Aan dat debat hadden veel kiezers amper een boodschap, het was vooral leuk voor de betrokken beleidsdenkers. Omdat de welvaart steeg en het optimisme bloeide, doorzag vrijwel niemand dat er een serieuze politieke crisis in aantocht was. De eerste uiting van een nieuw populisme, de rijzende ster van Pim Fortuyn, kwam voor een groot gedeelte van de besturende elite volledig uit de lucht vallen.

Mislukking? Eigen schuld!

Terugkijkend kan de conclusie bijna niet anders luiden dan dat in de jaren van bloei de zaadjes van het populisme zijn geplant. Demografisch onderzoek laat zien dat

gedurende deze jaren de hoogopgeleiden zich zijn gaan ontwikkelen tot een eigen klasse, mede dankzij de succesvolle vrouwenemancipatie. De nieuwe hoogleraar demografie Jan Latten voerde daartoe in zijn oratie een tot de verbeelding sprekend voorbeeld aan: vroeger zou een katholieke arts met een katholieke verpleegster zijn getrouwd; nu trouwde een mannelijke arts met een vrouwelijke arts. Misschien hadden ze elkaar wel aan de universiteit leren kennen, waar vrouwen hun achterstand op mannen pijlsnel wisten in te lopen.

Deze hoogopgeleide echtparen, met hun dubbele inkomen als tweeverdieners, trokken naar bepaalde wijken. Ze bleven sowieso vaker in de stad wonen, ook als er kinderen kwamen. Hun kinderen gingen naar dezelfde (Montessori- of Jenaplan-) scholen en naar dezelfde buitenschoolse opvang. Daarnaast troffen ze elkaar op dezelfde hockey- of paardrijclubjes. Stamden hun ouders misschien nog uit de nadagen van de verzuiling, en hadden ze in een gemêleerde klas gezeten; deze kinderen wisten niet beter of je verkeerde de hele dag onder soortgenoten. Geleidelijk kwam de sociale stijging die zo kenmerkend was geweest voor de jaren zestig en zeventig tot stilstand – al duurde het nog vele jaren voordat dit gegeven doordrong.

Niemand had dit voorzien, niemand had het misschien ook zelfs gewild, maar de wetten van de meritocratie, door Michael Young zo scherp verbeeld, manifesteerden zich onontkoombaar. Een groeiende bovenlaag van beter opgeleiden schermde zich geleidelijk af.

Dit werkte ook door in de economie. Professionele bestuurders verhoogden in één klap hun salarisniveau, eerst in het bedrijfsleven, al snel gevolgd door de toplaag in de semi-publieke dienst. Ze werkten er toch hard voor? Ze deden het toch goed? Ze waren toch op eigen kracht omhoog gekomen? De logica van de meritocratie was

onverbidelijk; dit waren succesvolle mensen die oprecht van mening waren dat ze hun succes aan zichzelf te danken hadden en dus een goede beloning verdienden.

Ze zeiden het niet hardop – alleen sommige critici ter rechterzijde deden dat –, maar de redenering had natuurlijk een keerzijde. Als je het succes aan jezelf hebt te danken, is de mislukking ook je eigen schuld. Nederlanders die niet opstootten in de vaart der volkeren, zoals jongeren die veroordeeld bleven tot ongeïnspireerd vmbo-onderwijs, zouden zomaar kunnen gaan denken dat dit gebrek aan succes hun zelf te verwijten viel. En ook als ze dat niet dachten, was het gebrek aan waardering voor hun bijdrage aan de samenleving opmerkelijk. Een enquête onder tien- tot twaalfjarigen wees uit wat de Nederlandse jeugd later het liefst wilde worden: geen astronaut, politieagent of leerkracht, nee, ze wilden bij voorkeur beroemd worden, ongeacht waarmee. Het was een sprekende illustratie hoe de cultuur van succes overal doorsijpelde, ook bij de jeugd. Het deed een nieuwe vraag rijzen: waaraan kan een minder succesvolle onderlaag nog zijn respect ontnemen als het werk verandert of verdwijnt en een bovenlaag net doet alsof succes een eigen keuze is? Ressentiment is dan helemaal niet zo'n vreemde reactie, zeker niet in een cultuur die onderwijs nog steeds doet alsof gelijkwaardigheid vanzelf spreekt.

De wijk als lappendeken

En terwijl de hoger opgeleiden steeds vaker elkaars gezelschap opzochten, zodat hun omgeving eenvormiger werd, raakte de onderlaag juist steeds diverser van samenstelling. Al in 2001 beschreef de Rotterdamse hoogleraar sociologie Godfried Engbersen hoe cultureel homogene stadswijken, waar voorheen arbeiders of *middle class*-gezinnen woonden, veranderden in multiculturele wijken vol drop-outs, kleine en grote criminaliteit en een

groeïende werkloosheid. Hij schreef: 'Het sociale weefsel van deze wijken is aangetast en de oude gedragsregels voor de omgang tussen de bewoners hebben geen algemene geldigheid meer. De huidige stadswijk is een soort lappendeken geworden. Er zijn diverse sociale groepen en verbanden te onderscheiden, waarvan sommige hecht zijn en andere vluchtig. Elk van deze groepen – die amper met elkaar in contact komen – kent haar eigen regels en informele omgangsvormen. Daardoor kan – zeker in een periode van economische neergang – het wederzijdse wantrouwen en onbegrip groeien. Een dergelijke sfeer werkt culturele misverstanden in de hand, stimuleert tot het aanwijzen van zondebokken en leidt bovenal bij alle groepen tot een proces van terugtrekking uit het sociale leven.'¹

De overgang van een verticale naar een horizontale verzuiling heeft voor de lager opgeleiden veel slechter uitgedaan dan voor de hoger opgeleiden. Je kunt niet echt spreken van een klassenmaatschappij omdat de bovenlaag wel maar de onderlaag geen onderscheidende klasse meer is. Ook dat punt proberen de populistische partijen over het voetlicht te krijgen. Ze willen de oude verhoudingen terug.

Een persistente scheidslijn

Schaamte als motief

De nieuwe scheidslijn tussen hoger en lager opgeleiden in de Nederlandse samenleving is de laatste jaren vrij manifest geworden. Kerken, waar vroeger hoog en laag elkaar troffen, zijn op grote schaal leeggelopen. Scholen zijn een afspiegeling geworden van de stadswijk waarin ze zich bevinden. Dit is geen exclusief Nederlandse ontwikkeling. De Amerikaanse politiek filosoof Michael Sandel zei in een interview in *De Groene Amsterdammer*: ‘Mensen van verschillende achtergrond komen elkaar tegenwoordig alleen nog maar tegen in de *shopping mall*.’ Het is een treffende verwoording van twee ontwikkelingen die tegelijkertijd plaatsvonden; shoppen en consumeren zijn belangrijker geworden, en de grote winkelstraten zijn de plek van samenkomst geworden, waartegen andere vormen van sociaal samenzijn het steeds vaker afleggen.

In Nederland begint de scheidslijn tussen hoog- en laagopgeleid inmiddels persistente trekken te vertonen. Studies tonen aan dat kinderen van goed opgeleide ouders het ook weer beter doen op school, zodat ze vaker doorstromen naar de universiteit, waar ze hun soortgenoten weer tegen het lijf lopen. In het o zo egalitaire Nederland groeit een sociale structuur die verdraaid veel weg heeft van een klassensysteem – hoe moeilijk dat ook is voor Nederland om te accepteren, en hoezeer dat ook in strijd is met de meritocratische ideologie die wil dat talent en inspanning het verschil maken, in plaats van de plek waar je wieg ooit stond.

NRC Handelsblad, een Nederlandse kwaliteitskrant, publiceerde deze zomer een veelzeggende reeks reportages uit Eindhoven, de vijfde stad van Nederland. De verslaggevers beschreven het dagelijks leven in twee aan elkaar grenzende wijken, de ene een keurige middenklassenwijk, de andere een buurt voor laagopgeleiden. Wat gebeurt er bijvoorbeeld in geval van geluidsoverlast in een middenklassenwijk? Dan doet de klager een briefje in de bus bij de betreffende aanstootgever, die vervolgens met een bos bloemen omstandig zijn verontschuldigen komt maken, waarna iedereen weet: dit probleem is opgelost. In de volksbuurt weet de klager niet eens hoe hij de aandacht van de bovenbuurman kan trekken, want er is geen bel op de deur, de gordijnen blijven gesloten en het is niet eens zeker of die schichtige passant inderdaad de buurman is.

De serie toont pijnlijk aan hoe moeilijk het is geworden om deze ontwikkeling een politieke vertaling te geven. De onderlaag in de grote stad leeft in een versplinterde omgeving waar de burens elkaar nauwelijks kennen en waar de inwoners sterk van elkaar kunnen verschillen in oriëntatie en achtergrond. Voor de midden- en bovenlaag is de wereld eigenlijk helemaal niet zoveel veranderd. Sterker, men wordt alleen maar meer bevestigd in de eigen identiteit.

De onderlaag in Nederland heeft zich in de afgelopen jaren steeds meer aan zijn eigen lot overgelaten gevoeld. Dat voedt de verontwaardiging die onmiskenbaar deel uitmaakt van het populisme. Er is een bovenlaag die goed voor zichzelf zorgt, en die niet eens weet heeft van de problemen waar lager opgeleiden mee kampen. Giseline Kuipers opperde in eerdergenoemd interview dat de bovenlaag zich hier eigenlijk voor schaamt – want het is natuurlijk niet in lijn met de egalitaire ideologie. ‘Schaamte is zowel het motief als het probleem’, aldus Kuipers. ‘Het leidt tot vermijding en ontkenning. Men vindt het moeilijk om te leven met het idee van machtsverschil, en daarom

scheidt de bovenlaag zich af. Vermijding van contact met de onderlaag wordt dan een oplossing.’

Want machtsverschil is in Nederland nog wel degelijk een taboe. Kuipers citeert een treffend onderzoek onder hoogopgeleide vrouwen en hun werksters. De bazinnen vinden het erg moeilijk om aanwijzingen te geven wat er precies moet worden gepoetst. Ze zijn overdreven vriendelijk – alsof de werkster eigenlijk een vriendin is – en ze leggen het honorarium besmuikt in een hoekje, alsof het geen welverdiend loon is. De werksters daarentegen willen het liefst weten waar ze aan toe zijn. Ze realiseren zich wel degelijk dat er een machtsverschil bestaat; ze ergeren zich vooral als dit ontkend wordt. In die vermijding en in die ontkenning zit een belangrijke sleutel voor de onmin van laag jegens hoog.

De middenklassenmoraal regeert

Toch kan die vermijding niet eeuwig doorgaan, de feiten beginnen in het oog te springen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sprak vorig jaar na uitgebreid onderzoek van ‘hardnekkige’ verschillen, niet alleen in sociaal-economische positie, maar ook in welbevinden. ‘Lager opgeleiden zijn over de hele linie pessimistischer over de samenleving, negatiever over de politiek en meer bezorgd over misdaad en materiële aangelegenheden. Hoger opgeleiden onderscheiden zich door meer optimisme, vertrouwen en tolerantie.’ Vooral het verschil in vertrouwen is veelzeggend. Op de vraag of ze andere mensen vertrouwen, zegt tachtig procent van de hoogopgeleiden ja, tegen slechts veertig procent van de lager opgeleiden. Hier ligt een directe relatie tussen de mate waarin mensen greep op hun eigen leven denken te hebben, zegt het SCP.

Ook de gezondheidsverschillen zijn aanmerkelijk. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) luidde daar eind 2011 de noodklok over.

Hoe lager de opleiding, hoe groter de kans op een chronische ziekte. En: hoe hoger de opleiding, hoe langer de levensduur en hoe meer jaren in goede gezondheid. Het instituut legt een direct verband met levensstijl. Roken en ongezond eten – iets wat lager opgeleiden vaker doen – vergroot nu eenmaal de kans op hart- en vaatziekten, longkanker en suikerziekte.

Ten tijde van de verzuiling waren er natuurlijk ook verschillen. Maar toen was het nog normaal dat de pastoor of de dominee kwam vertellen wat je wel en niet moest doen. De schoolmeester had het gezag om kinderen in een bepaalde richting op te voeden. Die structuur is weg, we zijn bevrijd van oude, knellende verbanden, en nu vindt de bovenlaag het maar moeilijk om het volk te verheffen. Dat past niet meer in deze tijd. Mensen zijn vrij om de invulling van hun eigen leven te kiezen en zolang ze de omgeving niet schaden, bemoei je je daar niet mee.

Deze middenklassenmoraal heerst nu in het publieke domein. Zelfs consultants die opvoedingshulp bieden in oude Rotterdamse stadswijken vinden het moeilijk om ouders nadrukkelijk te zeggen wat ze beter wel en niet kunnen doen, zo liet onderzoekster Marguerite van den Berg zien. Tijdens zo'n cursus leren de ouders vaak meer van elkaar over hoe laat ze hun kroost naar bed moeten doen dan van de leidsters, want die vragen: 'Wat vind je er zelf van', in de overtuiging dat zelfreflectie tot civilisatie leidt – ziehier de parallel met de manier waarop veel Nederlanders hun eigen kinderen opvoeden.

Wie helpt je nog de vele hedendaagse verleidingen te weerstaan? Het is een vraagstuk waar beleidsmakers en bestuurders maar moeilijk weg mee weten. De meeste politici voelen er niets voor om de keuzevrijheid van burgers in te perken. Daardoor ziet het er niet naar uit dat de gezondheidsverschillen tussen hoger en lager opgeleiden binnenkort kleiner zullen worden.

Strategisch lawaai maken

Maar misschien worden ze ook niet meer groter. Volgens bestuurskundige Mark Bovens lijkt het erop dat de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden al enkele jaren niet meer groeien. Dat zou een van de verklaringen kunnen vormen voor het feit dat het populisme als politieke beweging over zijn groeispurt heen lijkt. Het heeft een jaar of tien geduurd, maar nu is er in Nederland allereerst erkenning voor problemen die vroeger niet benoemd mochten worden. Er wordt zelfs op allerlei manieren iets aan gedaan.

Dat is precies wat veel aanhangers van Geert Wilders beoogden, zegt docent politieke communicatie aan de Erasmus Universiteit Chris Aalberts. Hij interviewde PVV-stemmers over wat ze van Wilders verwachtten. De PVV-leider heeft de afgelopen jaren veelvuldig de meest verstrekkende voorstellen gelanceerd, soms in de meest kwetsende bewoordingen. Zo bepleitte hij een 'kopvoddentax', een belasting op het dragen van een hoofddoek, en riep hij op tot een Nederlandse uittocht uit de euro, onder het motto 'laat de Grieken hun eigen problemen maar betalen'. Volgens Aalberts weten veel PVV-stemmers heus wel dat deze maatregelen onuitvoerbaar zijn, daar gaat het hen ook niet om. 'Door op een politicus te stemmen die extreme, soms onuitvoerbare dingen roept, zorgen PVV-stemmers ervoor dat het beleid langzaam een klein beetje in de richting van de PVV wordt gebogen.' En dat is wat een meerderheid van de PVV-aanhang wil, schreef Aalberts in een ingezonden stuk in *de Volkskrant*; dat het beleid in hun richting wordt bijgebogen, niet dat PVV-plannen letterlijk worden uitgevoerd. Het bracht de redactie van de Volkskrant tot de kop: 'Geert moet vooral lawaai maken'.

Zo bezien doet het Nederlandse politieke systeem wel degelijk zijn gebruikelijke werk. Toelaten, meebuigen, inkapselen en daarmee de scherpe kantjes eraf vijlen.

Dat is misschien nog duidelijker zichtbaar in het geval van de Socialistische Partij (SP). Of deze partij tot de populistische stroming moet worden gerekend, daarover zijn de meningen verdeeld, maar feit is dat haar aanhang – net als de PVV – grotendeels stamt uit de lagere sociaal-economische klasse. Van een tamelijk radicale splintergroepering groeide de SP uit tot een klassiek links alternatief voor kiezers die vonden dat de sociaal-democratische PvdA te veel was meegebogen met de meritocratische trend. De SP stond pal voor de werknemers die de zure vruchten plukten van de verzelfstandiging en marktwerking in het publieke domein, zoals de huishulpen, de verpleegsters, de schoonmakers. Want terwijl het management uitdijde en meer geld ging verdienen, kreeg de werkvloer te maken met nul-urencontracten, met tijdelijke aanstellingen, met toegenomen onzekerheid. De SP stelde het aan de kaak en eiste tegenmaatregelen. Het maakte haar in dit opzicht tot de erfflater van Pim Fortuyn.

Haar kritische opstelling leverde de SP in 2006 een enorme verkiezingsoverwinning op; ze groeide van 9 naar 25 zetels (op een totaal van 150 zetels in het parlement). Maar de zetelwinst leidde niet tot regeringsdeelname en de SP zakte terug naar 15. Dit jaar kwam ze weer op volle stoom, met felle kritiek, een nieuwe leider en een opmars in de peilingen. Een enkeling dacht zelfs dat de SP bij de verkiezingen van september 2012 de grootste partij van het land zou worden. Maar die verwachting werd niet bewaarheid. De partij raakte allengs verstrikt in de keuze tussen protestbeweging en opteren voor regeringsverantwoordelijkheid. Uiteindelijk verdampte alle virtuele winst en eindigde de SP op de verkiezingsdag met evenveel zetels als twee jaar daarvoor; geen verlies, maar ook geen winst.

Deze uitslag is alom uitgelegd als het einde van de opmars van het populisme. Want niet alleen bleef de

voorspelde groei van de SP uit, de PVV van Wilders zakte ook nog eens zichtbaar in, terug van 24 naar 15 zetels. Die neergang was groter dan in de peilingen voorzien. Geert Wilders betaalde de prijs voor het feit dat hij het kabinet waaraan hij sinds 2010 zijn steun had gegeven ten val had gebracht. Ook hij was – op z'n eigen manier – verstrikt geraakt tussen het dragen van medeverantwoordelijkheid en het luidkeels protesteren aan de zijlijn. De PVV koos voor het laatste, zoals de SP gedurende de verkiezingscampagne voor het eerste koos. Maar beide betaalden er een prijs voor. Ze zijn nu respectievelijk derde en vierde partij van het land, met elk een aanhang van circa tien procent van het electoraat.

Het populisme gepacificeerd

Onderdeel van het tableau

Met onmiskenbare winst voor zowel de traditioneel linkse partij (PvdA) als de traditioneel rechtse partij (VVD) luidt nu het verhaal in Nederland dat 'het midden' terug is in de politiek. De opluchting is aanzienlijk. Het populisme aan beide flanken lijkt voorlopig van zijn dreiging ontdaan. Hun beweging is gepacificeerd, om een term te gebruiken waarmee de beroemde politicoloog Arend Lijphart ooit het Nederlandse zuilenstelsel typeerde. Pacificatie betekent het sluiten van een vredesverdrag. De partijen – in het volle besef dat ze ver van elkaar af staan en fundamenteel van mening verschillen – naderen elkaar op praktische gronden, zodat de eenheid bewaard blijft.

Zo ging het in Nederland in de jaren vijftig met de protestanten en de katholieken, zo lijkt het nu ook met de populist en *mainstream* Nederland te gaan. Aan een aantal belangrijke grieven van de populist is de laatste jaren tegemoet gekomen. De immigratie is ingeperkt en bemoeilijkt – zozeer dat arbeidslustige Polen tegenwoordig de voorkeur geven aan andere landen om hun geld te verdienen. Excessen in de semi-publieke sector zijn gaandeweg aangepakt; langzaam maar zeker worden alle bestuurders van woningcorporaties, ziekenhuizen en publieke omroepen teruggedrongen naar een salaris van maximaal tweehonderdduizend euro, de zogeheten Balkenende-norm. In het Brusselse Europa is Nederland niet meer het braafste jongetje van de klas, integendeel, men komt de Zuid-Europeanen met moeite tegemoet.

De lager opgeleiden hebben hun vuist laten zien, de politiek heeft geluisterd, het proces van opvoeding en civilisatie nadert zijn einde. Geert Wilders is onderdeel van het tableau geworden, hij heeft nu meer het aureool van een popster op z'n retour dan van een boze buitenstaander. De Socialistische Partij van Nederland, de meest linkse partij in het parlement, streeft een begrotingstekort van maximaal drie procent na. Het land kan weer rustig ademen, de scherpe kantjes zijn er vakkundig afgevijld.

Steeds meer afhakers

Of is het slechts schijn? Nu de populistische stroming lijkt ingedamd in politiek Den Haag, resteren twee belangrijke vragen waarop het antwoord nog allerminst duidelijk is. De ene gaat over de representativiteit van de politiek. Biedt de parlementaire democratie nog wel een afspiegeling van de bevolking? Want in september 2012 kwam ruim 26 procent van de kiesgerechtigden niet opdagen, bijna evenveel als het aantal mensen dat op de grootste winnaar, de VVD, stemde. De onvrede onder de bevolking blijkt uit het groeiend aantal afhakers. Niet-stemmers zijn fors oververtegenwoordigd onder laagopgeleiden, onder jongeren en allochtonen, zo blijkt uit het Nationaal Kiezersonderzoek. Als de niet-stemmers wél waren gekomen, hadden vooral de partijen op de rechter- en linkerflank daarvan geprofiteerd.

En al laten ze zich moeilijk enquêteren, toch is er wel iets over hun beweegredenen bekend. Politicoloog Kees Aarts van de Universiteit Twente omschreef het in *De Groene Amsterdammer* als volgt: 'Een groep die dacht dat ze een stem had in Den Haag, denkt nu: vals alarm, het heeft niet gewerkt. De aantrekkingskracht is eraf.' Ze wenden zich teleurgesteld af. Niet-stemmers zijn vaker ontevreden met hun leven. Het hoge aantal

alleenstaanden en verweduwden valt op, eenzaamheid speelt een rol.

Niet-stemmen kan ook een vorm van lijdzaam protest zijn, zegt eerdergenoemde socioloog Godfried Engbersen. Bewoners in oude stadswijken, die hun omgeving radicaal zagen veranderen, geven de boodschap af: ik doe niet mee met jullie afspraken. Ze vermijden de directe confrontatie, maar vijzelen aldus toch hun zelfrespect op, zo leert antropologisch onderzoek. 'Er leeft bij hen sterk wantrouwen tegen de politiek. Den Haag heeft toch geen oog voor ons, zeggen ze dan, en daarom laten ze verstek gaan.' Niet gaan stemmen is in dat geval beter voor de eigenwaarde dan wel gaan stemmen.

Het is een probleem dat het politieke wereldje liever niet adresseert. De meeste partijen weten dat een hogere opkomst hun alleen maar zetels kost. Maar als de recente geschiedenis van het populisme één ding leert, is het dat een probleem niet weggaat door het dood te zwijgen. 'Voor steeds meer mensen is de politiek één pot nat en één grote puinhoop. Het gaat om een grote, groeiende, gemêleerde groep, met als gemeenschappelijk kenmerk dat ze steeds minder boodschap hebben aan de politiek', zegt Kees Aarts. Dan kan het gaan om de jongere die steeds moeilijker aan een baan komt, om een allochtoon die er maar niet in slaagt deel te worden van burgerlijk Nederland, om een bewoner van de oude stadswijk die niet meer in aanmerking komt voor een sociale uitkering.

Wat betekent het voor het Nederlandse systeem als deze groep consequent 'ondergronds' gaat? Dat is niet zo'n rare vraag, want de ervaring leert dat twee van de drie niet-stemmers ook de keer daarop weer verstek laten gaan. Wordt het verschil tussen *haves and have-nots* dan vanzelf groter, zoals in sommige omringende landen? Kan Nederland het toneel worden van opstanden in banlieues of van brandstichting en overvallen op winkels? Tot nu toe paste dat niet bij Nederland, de

neiging tot consensus was te groot. Ook voor de minderbedeelden bood de verzorgingsstaat een zekere bescherming, een sociaal vangnet. Maar blijft dat intact als een groeiende groep ontevreden geen politieke vertegenwoordiging meer kent?

Het hoeft niet zo ver te komen. Een deel van de bestuurlijke elite begint zich te realiseren hoeveel er op het spel staat. Dan gaat het vooral om de vertegenwoordigers van wat vroeger het poldermodel heette. Zij maken zich zorgen over de tweede prangende vraag die resteert na de pacificatie van het populisme, en die samenvalt met de eerste vraag naar de vertegenwoordigende politiek, te weten: hoe zorgen we dat Nederland zijn poldertraditie behoudt?

Polder op apegapen

Als het populisme ergens een bres in heeft geslagen, is het in het aloude Nederlandse poldermodel. De opkomst van Pim Fortuyn, de SP en de PVV maakte pijnlijk duidelijk dat dit model de belangen van de laagopgeleiden niet goed (meer) behartigde. De vergaderzalen werden te vaak bevolkt door professionele beroepsbestuurders die het contact met de achterban kwijt waren. Terwijl het ‘volk’ onder hen wegliep, probeerden zij er de beste regelingen uit te slepen, maar wel binnen de gegeven bestuurlijke logica. Fortuyn en vooral Wilders brachten daar tegenin dat in achterkamertjes schimmige compromissen werden gesloten die de belangen van het volk schaadden. Die retoriek was zo overtuigend dat de helft van de Nederlandse bevolking anno 2012 het sluiten van compromissen sowieso bleek af te wijzen.

De Nederlandse vakbeweging heeft deze sluipmoord uiteindelijk niet overleefd. De FNV, een federatie van sectorale vakbonden, alom beschouwd als dé vertegenwoordiger van de werknemers, heeft zich in 2012de facto opgeheven. Ze is verscheurd geraakt tussen radicalen en gematigden, tussen bestuurders die met werkgevers en kabinet

een deal wilden sluiten en bestuurders die via harde actie concessies wilden afdwingen. Er viel geen compromis te sluiten, het gevecht om de macht in de FNV heeft beide kampen uitgeput.

Deze strijd kon mede ontstaan doordat de hoger opgeleiden op grote schaal de vakbeweging verlieten – als ze er ooit al lid van waren. De organisatiegraad van de vakbeweging bedraagt nog maar twintig procent. Een nieuwe generatie zelfverzekerde, ambitieuze dertigers en veertigers voelt zich niet thuis tussen wat zij als de *losers* van de vakbeweging beschouwen – en regelt haar eigen zaakjes zelf wel, zonder tussenkomst van de vakbond.

De teloorgang van de FNV is exemplarisch voor het oude bestuurlijke systeem dat Nederland zo lang vorm gaf. Door te polderen met belangengroepen van allerlei aard was het Nederlandse bestuur gewend te zorgen voor draagvlak. Of het nu ging om natuurbeleid, om de inrichting van de ruimte, om het sociaal-economisch beleid; door alle betrokkenen aan tafel te halen en net zo lang te praten tot er een akkoord lag, werd consensus gecreëerd. En dat alles volgens de oude traditie: wie meepraat, is uiteindelijk gebonden.

Maar welke belangenorganisaties kunnen nog op een vaste achterban bogen, laat staan namens hen spreken? Slimme, betrokken, hoger opgeleide burgers slaan tegenwoordig de handen ineen om zélf een energiecorporatie te stichten die milieuvriendelijker is dan de energie die de grote maatschappijen leveren. Nieuwe los-vaste verbanden van zzp'ers, freelancers zonder personeel, delen samen hun risico op ziekte, daar komt geen vakbond of verzekeringsmaatschappij meer aan te pas. De ANWB, met ruim twee miljoen leden een van de grootste verenigingen in Nederland, verzorgt een Wegenwacht en biedt onder meer hulp bij ongevallen in het buitenland. Maar als de voorzitter namens de achterban een afspraak wil maken met de

overheid over een kilometerheffing, is het huis te klein. Dat maken de ANWB-leden zelf wel uit!

Een groeiende groep Nederlandse burgers neemt meer dan ooit het leven in eigen hand. Ze vormt het spiegelbeeld van een onderlaag die zich eveneens afkeert van politiek en bestuurlijk Nederland, maar dan uit teleurstelling in plaats van uit ongeduld. Hoe moet dat verder? Waar kunnen partijen nog afstemmen? En hoe kom je anders tot consensus, de waarde die Nederland zo kenmerkt? Nu de vakbeweging werkelijk op apegapen ligt, realiseren de werkgevers en de politiek zich pas dat deze crisis ook op hen terug slaat. Bij het onbeholpene af proberen de werkgevers de FNV alsnog een steun in de rug te bieden. Maar waarschijnlijk is het *too little, too late*. Het poldermodel zal zich opnieuw moeten uitvinden.

Van en voor iedereen?

Het populisme mag dus bezworen lijken, de uitdaging is er niet minder om. Die luidt, in de woorden van politicoloog Kees Aarts: 'Hoe houden we iedereen erbij?' Van oudsher was Nederland gericht op consensus, die maakte dat de verschillen nooit te groot werden om het idee van gelijkwaardigheid geweld aan te doen. Maar de oude vormen raken uitgewerkt en nieuwe zijn nog niet op grote schaal voorhanden. Er wordt weliswaar geëxperimenteerd met nieuwe vormen van burgeroverleg, zodat mensen nadrukkelijker zelf betrokken zijn bij afwegingen. Maar die staan nog in de kinderschoenen, en ze kunnen de oude overlegvormen nooit volledig vervangen. Bovendien zal dit de lager opgeleiden geen soelaas bieden, want uitwisselen op basis van argumenten is typisch een methode voor hoger opgeleiden.

Kortom, een nieuwe structuur en nieuwe vormen om te polderen zijn onontbeerlijk om de Nederlandse traditie te behouden en toch te moderniseren. Pas als dat lukt, is het probleem van het populisme werkelijk opgelost.

Referenties

Engbersen, Godfried (2001), 'Geheime nummers. De oude stadswijk als commedia dell'arte'. In: Godfried Engbersen en Jack Burgers (red.) pp. 127–36.

Na tien jaar in de ban te hebben geleefd van het populisme lijkt Nederland eindelijk op z'n gemak met deze nieuwe politieke stroming. De populisten maken tegenwoordig 'gewoon' deel uit van het politieke spectrum – ze worden niet meer als raar beschouwd, laat staan als gevaarlijk. Op een wijze die Nederland kenmerkt lijkt het populisme gepacificeerd: geko- pieerd, ingekapseld en van zijn scherpste kantjes ontdaan. Mede daarom trokken de populisten bij de laatste verkiezingen aanzienlijk minder stemmen.

Journaliste Yvonne Zonderop beschrijft hoe een welvarend en gelukkig land als Nederland als een blok kon vallen voor een aaneengeschakelde reeks van populistische politici. Zij adresseerden serieuze maatschappelijke veranderingen waar een bovenlaag liever niet mee werd geconfronteerd. Nieuwe scheidslijnen in de samenleving vormden de brandstof voor de populistische beweging. Met de erkenning van dit gegeven lijkt het populisme zijn grootste rol gespeeld te hebben. Nu resteren nieuwe vragen: hoe kan Nederland weer van en voor iedereen worden?

